

<https://doi.org/10.62837/2025.3.489>

GÜLÇİN HİKMƏT QIZI ALLAHVERDİYEVA

Bakı Slavyan Universiteti

gulchiinallahverdiyeva@gmail.com

**MÜHACİRƏTDƏ YAŞAYAN İRS: XX ƏSR AZƏRBAYCAN
ZİYALILARININ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜBARİZƏSİ
XÜLASƏ**

XX əsrdə baş verən siyasi və ictimai proseslər nəticəsində mühacirətə üz tutan Azərbaycan ziyalıları milli ədəbi-mədəni irsin qorunması, tədqiqi və təbliği istiqamətində mühüm fəaliyyət göstərmişlər. Onlar mühacirətdə olsalar belə, istiqlal mübarizəsini mətbuat vasitəsilə davam etdirmiş, klassik ədəbiyyatımızın əsas simalarının yaradıcılığını elmi və publisistik yazılarla araşdıraraq gələcək nəsillərə çatdırmağa və ədəbi irsimizi dünyaya tanıtmaya çalışmışlar. “Azərbaycan Yurd Bilgisi”, “Azərbaycan” kimi jurnallarda yayımlanan məqalələrdə Molla Pənah Vaqif, Molla Vəli Vidadi, Mirzə Ələkbər Sabir, Mirzə Fətəli Axundzadə, Aşıq Ələsgər kimi sənətkarların yaradıcılığı təkcə ədəbi deyil, həm də milli kimlik baxımından təhlil edilmişdir. Əhməd Cəfəroğlu, Əbdülvahab Yurdsevər və digər ziyalıların bu istiqamətdəki elmi araşdırmaları mühacirət ədəbiyyatşünaslığında sistemli və analitin yanaşma ənənəsini formalaşdırmış, klassik irs və müasir dövrü əlaqəli şəkildə dəyərləndirilməsinə şərait yaratmışdır. Məqalədə göstərilir ki, mühacir ziyalıların fəaliyyəti yalnız keçmişə yaşatmaqla kifayətlənməyib, eyni zamanda azadlıq, maarifçilik və milli dirçəliş ideyalarının təbliğinə yönəlmişdir. Bu baxımdan onların mətbuat irsi həm elmi, həm də ideoloji mənbə kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: mühacirət ədəbiyyatı, ədəbi-mədəni irs, mühacirət ədəbiyyatşünaslığı, elmi-publisistik fəaliyyət, istiqlal mübarizəsi, mətbuat irsi, milli kimlik

**ГЮЛЬЧИН ХИКМЕТ АЛЛАХВЕРДИЕВА
НАСЛЕДИЕ В ИЗГНАНИИ: ЛИТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРНАЯ БОРЬБА
АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ИНТЕЛЛИГЕНТОВ В XX ВЕКЕ
РЕЗЮМ**

В результате политических и социальных процессов, происходивших в XX веке, азербайджанские интеллигенты, оказавшиеся в эмиграции, провели значительную работу по сохранению, изучению и пропаганде национального литературно-культурного наследия. Несмотря на жизнь в изгнании, они продолжили борьбу за независимость посредством прессы, исследовали творчество ключевых фигур классической азербайджанской литературы в научных и публицистических статьях, стремясь донести это наследие до будущих поколений и представить его мировому сообществу. В статьях, опубликованных в таких журналах, как *Azərbaycan Yurd Bilgisi* и *Azərbaycan*,

творчество таких деятелей, как Молла Панах Вакиф, Молла Вели Видади, Мирза Алекпер Сабир, Мирза Фатали Ахундов, Ашиг Алескер, анализировалось не только с литературной точки зрения, но и с позиции национальной идентичности. Научные исследования Ахмеда Джафароглу, Абдулвахаба Юрдсевера и других деятелей заложили основы системного и аналитического подхода в эмигрантоведении, способствовали комплексной оценке классического наследия в контексте современности. В статье подчеркивается, что деятельность эмигрантских интеллектуалов не ограничивалась только сохранением прошлого, но была также направлена на пропаганду идей свободы, просвещения и национального возрождения. В этом смысле их прессовое наследие представляет собой важный источник как с научной, так и с идеологической точки зрения.

Ключевые слова: Эмигрантская литература, Литературное и культурное наследие, Эмигрантская литературная критика, Научно-публицистическая деятельность, Борьба за независимость, Пресса как наследие, Национальная идентичность

GULCHIN HIKMAT QIZI ALLAHVERDIYEVA

Heritage in exile: The literary and cultural struggle of Azerbaijani intellectuals in the 20th century

Abstract

In the 20th century, as a result of political and social processes, Azerbaijani intellectuals who went into exile carried out significant activities in the direction of preserving, researching, and promoting the national literary and cultural heritage. Although they lived in exile, they continued the struggle for independence through the press, explored the works of prominent figures of classical Azerbaijani literature in scientific and journalistic writings, and sought to convey this heritage to future generations and introduce it to the world. Articles published in journals such as *Azərbaycan Yurd Bilgisi* and *Azərbaycan* analyzed the works of literary figures like Molla Panah Vagif, Molla Vali Vidadi, Mirza Alakbar Sabir, Mirza Fatali Akhundov, and Ashig Alasgar not only from a literary perspective but also in terms of national identity. The scholarly research of Ahmad Jafaroghlu, Abdolvahab Yurdsever, and other intellectuals in this field established a tradition of systematic and analytical approaches in émigré literary studies and enabled the evaluation of classical heritage in connection with contemporary issues. The article emphasizes that the activities of émigré intellectuals were not limited to keeping the past alive but also focused on promoting ideas of freedom, enlightenment, and national revival. In this regard, their press legacy holds great significance both as a scientific and ideological source.

Keywords: Emigrant literature, Literary and cultural heritage, Emigrant literary criticism, Scientific and journalistic activity, Independence struggle, Press legacy, National identity

XX əsrdə müxtəlif tarixi və ictimai proseslərin təsiri ilə ölkədən uzaq düşən Azərbaycan mühacirləri milli ədəbi-mədəni irsin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində ciddi fəaliyyət göstərmiş, bu sahədə həm tədqiqatçı, həm təbliğatçı mövqeyində dayanmışlar. Vətənin sərhədlərindən kənarda olmaq ziyalılarımızı Azərbaycanın istiqlalı uğrunda mübarizədən geri çəkilməyə məcbur edə bilməmiş, onlar bütün təzyiqlərə rəğmən öz ədəbi fəaliyyətlərini davam etdirərək, milli irsi qorumağa, tədqiq və təbliğ etməyə davam etmişlər. Mühacirət ədəbiyyatı nümayəndələri yaşamayan bir çox çətinliklərə baxmayaraq ədəbi-mədəni irsimizi tədqiq edir, jurnallar vasitəsi ilə istiqlal savaşını davam etdirirdilər. Mətbuat cəbhəsində aparılan mübarizənin dayandırılması üçün təzyiqlər göstərilir, jurnallar fəaliyyətini dayandırmağa məcbur edilirdi. Lakin yaradılan vəziyyət mühacir ədiblərimizi mübarizəni dayandırmağa məcbur edə bilmir, onlar fəaliyyəti dayandırılan mətbuat orqanı ilə eyni fikir və məqsədləri özündə daşıyan başqa bir jurnal ətrafında toplanaraq milli mübarizəni davam etdirirdilər. Xüsusən “Azərbaycan Yurd Bilgisi”, “Azərbaycan” kimi jurnallar vasitəsi ilə ədəbi-mədəni irsi tədqiq edən məqalələr nəşr edilir, jurnallar klassik ədəbi irsin təbliğində mühüm rol oynayırdılar. Jurnallarda nəşr edilən elmi və publisistik məqalələrdə yalnız Azərbaycan ədəbiyyatının mərhələləri və şəxsiyyətləri geniş şəkildə araşdırılırdı. Əhməd Cəfəroğlu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Səlim Rəfiq Rəfioğlu, Əbdülvahab Yurdsever, Mirzə Bala Məmmədzadə, Məhəmməd Əli Rəsulov kimi ziyalılarımız tərəfindən bədii irsimizin tədqiqində göstərilən xidmətlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir və önəmli mənbə rolunu oynayır. Əbdülvahab Yurdseverin Türkiyədə fəaliyyət göstərən Azərbaycan Kültür dərnəyinin təşəbbüsü ilə təşkil edilən konfranslardakı çıxışları da bədii irsimizin təbliği baxımından olduqca əhəmiyyətli addımlardandır. Onun “Azərbaycan ədəbiyyatında Vidadi və Vaqifin yaradıcılığı”, “Xurşidbanu Natəvan”, “Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeri”, “Azərbaycan dram ədiblərindən Cəfər Cəbbarlı”, “Aşıq Ələsgər”, “Qasım bəy Zakir” adlı tədqiqatları mühacirət dövrü klassik irs araşdırmaları arasında əhəmiyyətli mövqe tutmaqdadır. Mühacirət dövründə nəşr edilən məqalələrdə klassik irs yalnız tarixi baxımdan deyil, eyni zamanda müasir dövrün çağırışları folunda dəyərləndirilir. Ədiblər klassiklərimizin əsərlərindəki azadlıq, ədalət, maarifçilik kimi ideyaları ön plana çəkir, bu ideyaları Azərbaycan xalqının müstəqillik ideyaları ilə əlaqələndirirdilər. Hər bir tədqiqatda müəlliflər ədiblərimizin yaradıcılığını məzmun, forma, ideya və üslub baxımından təhlil edir, onların dövrün ictimai-mədəni kontekstində necə dəyərləndirildiyini araşdırırdılar. Belə yanaşmalar mühacirət ədəbiyyatşünaslığında sistemli və elmi təhlil ənənəsinin formalaşdığını göstərir. Mühacirət dövründə şifahi

xalq ədəbiyyatı, aşığı yaradıcılığı və ümumilikdə klassik irsimizin tədqiqi baxımından Əhməd Cəfəroğlu tədqiqatları xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Onun “Azəri ədəbiyyatında “Aşığı Qərib dastanı” “Mirzə Fətəli Axundzadə”, “Mirzə Fətəli Axundzadə haqqında bir vəsiqə” adlı tədqiqatları “Azərbaycan Yurd Bilgisi” jurnalında nəşr edilmiş və klassik irsimizin tədqiqi sahəsində önəmli mənbə rolunu oynayan araşdırmalar sırasındadır.

Bu fəaliyyətin vacib istiqamətlərindən biri də Azərbaycan ədəbiyyatının mərhələlərinə dair sistemli təhlillərin aparılması, klassik irsin ümummillilik kontekstində yenidən dəyərləndirilməsi olmuşdur. Mühacir ziyalıları elmi yanaşmalarında mənbə etibarlılığına, dil və üslub dəqiqliyinə xüsusi önəm vermiş, ədəbiyyat tarixini milli kimliyin formalaşma prosesində müəyyən edici amil kimi təqdim etmişlər. Qeyd edilməlidir ki, mühacir ədəbiyyatşünaslığında klassik irsə yanaşma təkcə ənənəvi izahlara söykənməmiş, həm də dövrün aktual elmi-metodoloji meyarları nəzərə alınmaqla, analitik və müqayisəli üsullar əsasında həyata keçirilmişdir. Bu da elmi irsin zənginləşməsinə, Azərbaycan ədəbiyyatının beynəlxalq müstəvidə tanınmasına şərait yaratmışdır.

Mühacirət ədəbiyyatında milli kimliyin qorunması və inkişafı, mühacir ədiblərinin əsərlərində əsas yer tutan mövzulardan biri olmuşdur. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatında milli kimlik məsələsi yalnız bədii əsərlərin mövzusu olaraq deyil, həm də əsərlərin yaranmasında və yayılmasında mühüm rol oynamışdır. Mühacirətə gedən Azərbaycan ziyalıları, ölkədən uzaqda olmalarına baxmayaraq, xalqın milli kimliyini qorumaq, mədəniyyətini yaşatmaq və gələcək nəsillərə ötürmək üçün ədəbiyyatdan geniş şəkildə istifadə etmişlər. Mühacirət ədəbiyyatında milli kimliyin qorunması və inkişafı məqsədilə yazılan əsərlər, yalnız mühacirət ədiblərinin şəxsi təcrübələrini və hisslərini deyil, həm də Azərbaycanın zəngin tarixi və mədəni irsini dünyaya tanıtmaya yönəlmişdir. Həmçinin, bu əsərlər vasitəsilə Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsi və istiqlaliyyət ideyaları geniş şəkildə təbliğ edilmişdir. Mühacirət ədəbiyyatının bu xüsusiyyətləri, onun bədii və elmi tədqiqatlarla birləşərək, həm də mədəniyyətin qorunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etməsini təmin etmişdir. Mühacir ədəbiyyatında milli kimlik məsələsi yalnız ədəbiyyatın özündə deyil, həm də mühacirət jurnallarında, mətbuat orqanlarında və elmi yazılarda da geniş şəkildə işlənmişdir.

Nəticə

XX əsr Azərbaycan mühacirətinin ədəbi-tənqidi fəaliyyəti təkcə bir dövrün ədəbi proseslərini əks etdirmir, həm də milli yaddaşın və mədəni kimliyin qorunmasına yönəlmiş mühüm əhəmiyyət daşıyan bir missiya kimi çıxış edir. Mühacir ziyalılarımızın klassik ədəbiyyata, folklor və aşığı yaradıcılığına dair apardıqları tədqiqatlar milli-mədəni dəyərin saxlanılması baxımından əvəzolunmaz xidmətlər sırasında yer alır. Mühacirət mühitindəki ədəbi-tənqidi düşüncə azadlıq, müstəqillik, maariflənmə ideyalarının davamlı şəkildə gündəmdə saxlanılmasına,

milli ruhun qorunmasına səbəb olmuşdur. Onların fəaliyyətləri bu gün də milli kimliyimizin formalaşmasında örnək kimi dəyərləndirilir və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ayrılmaz parçası kimi tədqiq edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Sultanlı V. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı. B., Şirvan-nəşr, 1998
2. Əhmədli B. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri. Elm və təhsil, 2017
Türk dilində
3. Caferoğlu Ahmet. Mirza Fetheli Ahund-zade, “Azerbaycan Yurt Bilgisi”, II, 1933, s.436-443
4. Caferoğlu Ahmet. Mirza Fetheli Ahund-zade hakkında bir vesika , “Azerbaycan Yurt Bilgisi”, III, 1934, s.41-45
5. Yurtsever A. Vahap. Azerbaycan Şairlerinden Vakıf ve Vedadinin Yaratıcılığı, Ankara, 1952

Rəyçi: *filologiya üzrə elmlər doktor*
professor **L.İMAMƏLİYEV**